

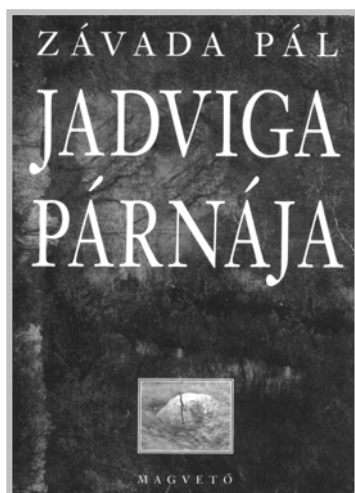
Párnakönyv

ZÁVADA-JEGYZETEK

Megjelent az idei könyvhétre egy igen szép, takaros, talán még vastagnak is nevezhető napló-regény. Írója Závada Pál, aki harmadik kötetét, második szépirodalmi munkáját jegyzi a *Jadviga párnájával*. Úgy tűnik, olvasói, kritikusi oldalról egyaránt, mondhatnám: mindannyian sikernek nézünk elébe. Remélhetőleg, legalábbis ami az eddigi tendenciát mutatja, van olvasói kedv, és van kritikai elismerés máris: a könyvesboltok polcáról szépen fogy a könyv, az *Élet és irodalom* májusban Balassa Péter tollából hozott recenziót a hónap könyve rovatban, melyben Balassa a kortárs magyar epika valódi eseményeként üdvözölte a *Jadviga párnáját*, a *Beszélő* augusztusi-szeptemberi irodalmi kvartettje (Angyalosi Gergely, Bán Zoltán András, Németh Gábor, Radnóti Sándor) is megbeszélte már a művet, az idei nyári JAK-tábor kritika-szemináriumán pedig Agoston Zoltán alapos tárgyalásában szerepelt Závada napló-regénye. Ahhoz, hogy a kritika igen gyorsan el-

kezdhetett válaszolni Závada teljesítményére, valószínűleg az előzetes folyóiratbeli közlések is hozzájárultak. Mert miközben Závada Pál 1996-ban mutatkozik be a Jelenkor Kiadó által kiadott *Mielőtt elsötétül* című kötetével prózaíróként, eközben már többek között a *Jelenkor* és a *Nappali ház* hasábjain olvasható a *Jadviga-napló*, igaz, nem végső kidolgozottságában és megszerkesztettségében, nyilvánvalóan a közbeni alakíthatóság érdekében, és természetesen, hogy maradjon meglepetés a történetet később, könyv formájában (újra)olvasók számára. Mindenesetre már az alakuló folyóiratközlések felkeltik a figyelmet: többek között Károlyi Csaba a *Mielőtt elsötétül* recenzióját a *Jadviga-napló* ismeretében végzi, Szilasi László pedig a *Tiszatáj* (1997/5.) „századvégi” regényhelyzetet illető körkérdésére adott válaszában emlegeti fel több, már elkészült, vagy még készülõben levõ, jelentõsnek talált regényposztulátum között Závada munkáját. Tehát az olvasó figyel és vár, Závada Pál pedig megkapja a *Jelenkor* 1996. évi Szinnyei Júlia-émlékdíját a lapban közölt legjobb publikációért, a *Jadviga-napló* két részletéért. Láthatóan tehát, bár még így is igen szűk körben, mondhatni szakmaiban, hamar elvárás listára került a *Jadviga párnája*.

Ezt a szűkösséget szeretném oldani, mert olybá tűnik, hogy Závada, és persze a *Jadviga párnája*, mióta megjelent, teljes természetességgel van kezelve, e természetesség alatt azt értve, hogy mintha a szerző nem is a teljes ismeretlenségből lett hirte-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 1997.
438 oldal, 1290 Ft

len elismert és tárgyalandó regényíró, de ha mégis, akkor sem számít a szerző ismeretlen vagy új keletű neve. Mondhatnánk, hiszen ott az első prózakötet bevezetőként, folytatásként pedig rögtön a nagyobb volumenű munka, tehát akár a két könyv egymás utáni megjelenését figyeljük, akár a fentebb emlegetett, kissé talán részletekben vesző, mégis úgy gondolom, ritkaságánál fogva igen fontos, gesztusértékű üzeneteket, Závada szépírói útját – semmi szándékosságot nem feltételezve –, ugyancsak előkészítették. Amiért viszont e feltételezésnek semmi éle nincs, az az, hogy már Károlyi Csaba recenziójában is az éppen még készülő, de már ismerhető újabb mű lesz viszonyítási alappá: hogy a készülőhöz képest a most olvasható nem túlságosan grandiózus. Mert azt hiszem, hogy amennyiben a *Mielőtt elsötétül* prózáinak mégiscsak volna nagyobb jelentősége, a *Jadviga párnája*, az új könyv kikerülhetetlenül árnyékba fogja borítani, *elsötétíti* Závada tavalyi könyvét. A többiről nem is beszélve. Mielőtt tehát valami is ebből bekövetkezne, szeretnék Závada-jegyzetében a szerzőről egy magánmítoszt felvázolni, hogy a természetes kezelésmód Zavadát illetően valóban helyére kerüljön, mégpedig azáltal, hogy

**megpróbálok kontinuitást feltételezni
és felvillantani**

Závada epikai útonlétének eddigi ismert vagy ismeretlen állomásai között.

Van erről az epikai mozgásról nekem egy szimbolikus töltetű elképzelésem. Talán egy helytelen, de az én olvasásomat – Závada-olvasásomat, és így ezt az írást is – meghatározni kész magánmítoszom. Arról, hogyan közeledik írásmodifikációiban egyre felénk Závada, hogyan változik írása, olvasható hanggá, ismerőssé – az ismeretlenségből. Volt az előző prózakötet, erről már beszéltünk és még beszélnénk is, előtte, mondjuk úgy, tiszta szociográfia: valóságértelmezés: a *Kuláképrés* (1986).

A maga módján értelmezve persze a szociografikus hitelességet, mert már a műfaj bizonyos mértékű átírása-átváltoztatása jelzéserejű ebben a könyvben is. Közben az írás, ha tétje nem is változott, de modifikálódott, és célgömbbe került a fikció, még ha nem is szakadt el teljesen a kezdet kezdetétől. Hiszen „tisztán” irodalmi mű is reflektálhat reáliákra, de fikcionális jellegénél fogva óvatosan kell bánnunk annak referenciális vonatkozásaival. Károlyi Csaba, nem biztos, hogy helyesen, felrója a szerzőnek, hogy a *Mielőtt elsötétül* anyaga „túlságosan közel áll hozzá, hiszen az minden bizonnyal az övé, személy szerint, s ez még nem volna önmagában baj, ha jobban (pontosabban: ügyesebben) távolítaná, személytelenítené valahogy az anyagot – avagy ha kevésbé látszanának éppen a feltétlen távolítás és személytelenítés kijártó, ám sokszor sikertelen nyomai”. És tovább idézve, hogy a feltételezett referenciális kapcsolódás is világos legyen: „Néha mintha egy személyes napló vagy levelezés sorai kerülnének közvetlenül, minden áttétel nélkül a művek szövegébe. Talán azért, mert az elbeszélő igyekszik már-már kínosan hiteles maradni.” Nos, ha Závada, vagy eléggé ódivatúan, de mostanság újradefiniálhatóan: ha maga a szerző igen alapvetően kiolvasható volt a *Mielőtt elsötétül* valóban szándékosan túlobjektívált, és éppen ezért az alanyiség eltűnési kísérletét azonmód sikertelenítő írásmódjából, úgy a *Jadviga párnájában* a fikatív beszélők-naplóírók hálójában éppen a végső szerző vagy a szerzőiség kérdése marad nyitott. És bár hasonlóan a *Mielőtt elsötétül* nyitódarabjához (*Tanulmányutak kedden, szerdán*), ahol a címadó írás elbeszélője – utólagos értelmezésben – a novella szerzőjeként azonosítja, a novellába pedig magát mint szerkesztőt írja bele, a *Jadviga párnája* zárószakaszaiban mintha a végső szerző ugyancsak intellektuális funkcióban, itt: szociográfus, érdeklődő fiatalemberként bukkan fel. Talán, hogy

a történeten kívül maradva, de azért hovartartozását érzékeltetve, egy villanás erejéig, mégiscsak ott legyen: a szerző. Majdnem mint Kosztolányi az *Édes Anna* végén. A referencia-kötéltek tehát erős fikcionalizáción megy keresztül Závada poétikai elmozdulásában, olyannyira, hogy könyveit olvasva éppen az ellenőrizhetőség, a jól kiolvashatóság és felülbíráhatóság kritériumait kell fokozatosan felfüggeszteniünk. Mert nem lehet eldönteni, hogy valódi vagy álszociografikus feljegyzések, dokumentumok kerültek-e be az egymást követő könyvek egészébe. A *Kulákpré*sben még az objektív, tényfeltáró hang ellensúlyozásaképp működtek az érintettek személyes hangú levélbetétei, tehát hihetően, hogy tényleg az beszél, aki éppen beszél. A *Mielőtt elsötétül* már metaszinten tárgyalja a problémát („[...] az a kérdés merült fel benne, hogy mi közvetít a tények és az elmondásuk között, mi köztük a különbség, hogyan hangzik el, amit a mesélő lány maga élt át, és az, amit elbeszéltek neki [...] annak dacára, hogy akkoriban bizonyos ’társadalomtörténeti tények’ kibontását és megfogalmazását tekintette tulajdonképpeni feladatának, leírta [...] a maga változatát [...]”), a *narrata refero* működtetési elve (a beszélőnek nincs közvetlen tudomása az elmondottakról) és a dokumentatív gesztusok dialogicitása viszont már feszíti szét a prózaegészt, és talán ez az, ami megbontja a *Mielőtt elsötétül* feltételezhetően személyes történetét. A *Jadviga párnájában* már poétikai koherenciát biztosító nyomai vannak e referenciáknak: a személyes naplók és néma levelezések közé hitelességet szimuláló feljegyzések, dokumentumok kerülnek.

Véleményem szerint a referencia-kötéltek fokozatos kioltásáról van szó

Závada poétikájában, erőteljes hangsúlyeltolódásról, és úgy tűnik, a fikció javára. Úgy gondolom, hogy ennek a poétikai fordulatnak Závada irodalmi tanulmányai-

nak „anyaga” is alapot szolgáltathatott. Závada általam igen nagyra tartott és az egyes életművekben erőteljesen informáló és irányadó két írását Parti Nagy Lajosról (*Holmi*, 1992/3.) és Tar Sándorról (*Nappali ház*, 1993/4.) készítette el. Mindkét szerző, álljanak bár poétikai beszédmódjukban mégoly messze is egymástól, egyben mégis megegyeznek: műveiknek kis és nagymértékű, anomáliát gerjesztő, de lehetséges referenciális olvasatában. A *kis* és *nagy realitáké*ben, a *tényigazban* és a *tényformában*. És Závada megtalálja bennük önmaga irányultságát, a valóságfelmérő szociográfusét. Parti Nagyról írja: „Szerzőnk több ízben is úgy tesz, mintha ’terepre’ küldték volna, nézzen körül, gyűjtsön, riportozzon alkalmi tárcához [...] Költő szociografizál itt [...]” Tar Sándorról pedig: „[...] szégyenkezve látom, hogy Tar mi mindent végzett el abból is, ami hajdan a mi dolgunk lett volna, amiről meg kellett volna tudnunk: nem csak hogy általában milyen az a ’világ’ ott, a szlogenekkel telefestett gyárkerítések mögött, hanem hogy műhelyről műhelyre konkrétan mi történik, ki, mit hogyan és miért csinál a maga posztján.” Závada irigylésreméltó nézőpontból, szubjektívan ha kell, kiolvassa szerzőinek valóságát és a saját poétikák jelentőségét. Aztán önmagából, a valóságfeltáróból, valóságok feltárójává változik. Nem a világ leírása lesz továbbá a célja, hanem a világban elrejtett lehetőségek kibontása: és Závada fokozatosan elmozdul a regény ’valóságmélyítő’ tartományában. A *Kulákpré*s tiszta szociográfia, kissé irodalmiasítva, a *Mielőtt elsötétül* lebeg valóság és fikció még meg nem valósult köztes tartományában, a *Jadviga párnája* tiszta irodalom, álszociografikus ihlettel.

Belépni tehát a Závada-világba – és köztes helyzete miatt így is érdemes tenni – a *Mielőtt elsötétül* bizonyulhat ’bevezető’ olvasmányként. Azok közé az igen izgalmas életműtöredékek közé sorolandó e kö-

tet, amelyek nagyrészt, bár tudatosítva és melegen tartva az 'elbeszélés nehézségeit', az én-kép lerajzolhatatlanságát, az elbeszélői akadályoztatást, mégis ha kell, körömszakadtával (technika-technika), megélt szavakkal, igyekeznek aktuálisan megszólíthatóvá tenni, és leírhatóvá tenni a mindenkori maradék-én történetét. Ha arról van szó, akkor éppen a teljes szétesésnek, az egyén abszolút felmorzsolódásának, és éppen ezért – elvileg – lejegyezhetetlen állapotában, az omló és lehetetlen rendszeren belül megtalálni a megszólalás utolsó lehetőségeit. Závada, vagy elbeszélőjének szavaival: „[...] hogy miről akartam beszélni tényleg [...], hogy amiről alig lehet, arról mégiscsak, hátha.” Úgy gondolom, hogy a dekonstrukció és a posztmodern tapasztalatai közben vagy után, az én tökéletes derogáltsága következtében, visszahelyezkedve némiképp a hagyományos beszédmódok átírhatóságába, mégiscsak van lehetőség és szükség az individuum feltérképezésére. Az utóbbi években Závada Pál mellett Garaczi László (*Mintha élnél*, 1995.) és Sándor Iván (*Tengerikavics*, 1996.) tett irányú kísérletet, ki-ki a maga poétikai módján. (Talán véletlen egybeesés, de mindhárman a Jelenkor Kiadó védjegye alatt.) A *Mielőtt elsötétül* történeténél maradványreferenciális idejét a kilencvenes évek elejéről vetíti vissza, „érzékletes korképet kapunk a hetvenes, nyolcvanas évek Budapestjéről, a reform-, majd rendszerváltó értelmiség hétköznapijairól, életmódjáról, mentalitásáról” (Károlyi recenziójából idézve). Középpontba állítva az elbeszélő öt évének – eltűnésekben, tragédiákban, veszteségekben súlyossá vált, elnémult, és éppen ezért – kimondandó, leírandó, megmagyarázandó történetét. És e leírási kísérlet során, a maradék lét egybetartása céljából, az elbeszélő a múlt nyomaiba ered. Úgy gondolom, hogy a *Mielőtt elsötétül*, tehát az elbeszélői én közelmúltjának szimbolikus utat bejáró története előfeltelként szolgált az annál is mélyebb múlt-

ba, a történelem nagyobb íveinek és mozgásainak áramába történő alászállásra, a *Jadviga párnájában* kijelölt hatalmas, századnyi ívet átölelő történeti távot tekintve. Maga az elbeszélő jelenti be éppen saját világával szembeni iránymódosítási vágyát: „[...] a romlatlan parasztiba menjünk [...], az egzotikusan távoli, etnográfiai múltba [...] az nem kavar abba a gyanúba, hogy az én világom volna.” (Az én Závada-történetemben mitikus jelzésként értelmezve az idézetet, akár a hírnöknök érkezését az elbeszélő álmában, akik a gyökértelenné lett elbeszélőt ugyancsak a visszakereshető gyökerek irányába térítik, mielőtt még késő lenne, mielőtt végérvényesen elsötétülne. Ez az egzotikusan távoli múlt a *Jadviga párnája* egyik meghatározó rétegét alkotja tényleges megvalósulásában.) Ugyanis amíg az egyén nem győzi le, ha ez az útja van, nem írja ki (magából) a veszteségeket, melyek óhatatlanul bár, de vannak, nem indulhat neki, mégoly tisztázatlanok is maradnak a helyzetek és a viszonyulásuk – a kísérlet legalább megtörtént a kimondhatóságuk érdekében –, újabb, mondhatni: felülemelkedő utak irányába.

A *Mielőtt elsötétül*, és így a *Jadviga párnája* abba a szimbolikus történetfolyamba illik bele, amely újírja a köztes kultúra, a hagyomány omlásának és pusztulásának és az azt ellensúlyozni kívánó rögzítési és feljegyzési irányultság dialogikus történetfolyamát.

Valóban motivikus hálót alkotnak

a *Mielőtt elsötétül* prózáiban a metaforikus 'sötétedés-elsötétülés'-képsorozatokat, nem sorolnám fel őket, helyettük mást idéznék, szövegbelső magyarázatként: „Ezt megállapíthatja ismét, mégis várhatnak csak, miközben szép lassan, néha fel-felívelően ugyan, de szinte biztonságot nyújtó, elfogadtató kímélettel s időről időre csak kicsivel csúsztatva lejjebb, megállás nélkül hanyatlik minden.” „A romlás megállíthatatlan folyamata tárul [...] a szemünk

elé.” Vagyis mielőtt becsapódik az elbeszélő mögött a fémkeretes kapu, mielőtt még mindenki eltűnne az elbeszélő életéből, mielőtt az olvasó ráhajtja a borítót a könyvre, rá arra az igen kíméletlen, de nagyon fontos személyességre, ami benne van, mielőtt végleg kudarcba fullad az egyén maradék története is, és visszakereshetetlenül kioltódik a világból, addig kell – és lehet – megszélesíteni a papírlapok vakító fehérségét. Nem kívánok újra azonosításba kezdeni, de a *Mielőtt elsötétül* prózasorozata is azt a tapasztalatot közvetíti, hogy az egyén felmorzsolódása egybeesik az általános leépülés és pusztulás, ám legyen csupán: vízió, látványával, és ez az a látvány, amit egyre szűkülő körökben, de olvashatóvá kell tenni: a folytonos egymásrairással.

Az 'elsötétülés' szimbólumrendszerét

magukon viselő mindenkori utolsó világok, az utolsó egyéneké, akik még némaságukból, ha kínlódva is, önmagukat és világukat destruálva is, de megszólalnak. (Ahogy akár Christoph Ransmayr 'utolsó világa' is megbújhatna az Osztatni családnévben, mint az Osztatni családnév magyar változata: az 'utolsó', a 'maradék'.) Hogy mi volt tehát előtte, az előtt, mielőtt elsötétült volna, mielőtt bekövetkezett volna a végső eszméletvesztés, a zuhanás, az egyén felmorzsolódása, a világ kioltódása, hogy köztes terminológiával éljek, és talán Károlyi recenziójának 'utolsó' kérdését is némiképp megpróbáljam megválaszolni, nos: az volt előtte, ami lehetett volna, de nem lett, mert a megállapított és papírra vetett mozgatóelvek – amelyek ráadásul még csak nem is előre voltak kódolva, csak tapasztalatilag fölismerhetők és szimbolikusan megörökíthetők –, nem egyéntől függőek, még akkor sem, ha saját életéről és mégoly hitelesről volna egyébként szó. A pusztulás kettős: mind a háttér, a történelem, a körülmények, mind az egyén története magán vi-

seli, és így egymásrahatóan, oda vissza, miként egy ördögi körben, építik le mind a körüllevőt, mind a saját, egyszeri lényeges létet. Most, hogy a teljes elsötétedést a fehér papíron mozgó toll, és az általa megörökítendő gondolatsor vonalvezetése egy pillanatra megállítja – leküzdve, leírva, mécsesként megvilágítva akár a körülölelő sötétséget –, bejelenthetővé válik a mitikus múlt feltárásának igénye. Mert csak az írás marad, a feljegyzés, és ezért ír a *Mielőtt elsötétül* elbeszélője, és bár más célból, de a gesztus, a grafománia működése azonos, ezért kezdi el Osztatni András is a maga feljegyzéseit, ezért fotografáltatja le fényképező barátjával a faluját, a vidéket, az embereket, a házát, a családját („Az jár a fejemben, hogy elfut az idő, és annyira nyom nélkül múlik el minden, ami már megtörtént...”), és folyamodványként ezért jegyzetel mind a többi naplóíró. A végeredmény pedig: körjelentés az egész századról, ami itt van bennünk, és legfőképp: a *Jadviga párnájában*. Így olvastatom legalábbis a magam mítoszt Závada Pálról.

Vegyük elő most már azt, hogy mi minden olvastatja magát (nekem legalábbis egyelőre) a *Jadviga párnájában*. A könyv három naplófolyamot tartalmaz, Osztatni András, szlovák nemzetiségű, tanult gazdálkodó magánéleti feljegyzéseit, azután felesége, Jadviga kevésbé naplószerű, de az előző 'eseményesort' a maga módján folytatni kívánó, kiegészítő és magyarázó beírásait, végezetül Misu, a Jadviga és szeretője által nemzett fiúnak az előzőekre reflektáló interpretálásait és magánfeljegyzéseit. Már most fontos megjegyezni azt, hogy a naplók és bejegyzések nem a fikció szerinti eredeti sorrendet követik. A történet szerint a már említett indigószín vázsonkötésű és haloványlila lapú feljegyzési könyvecskét Osztatni András házasságkötése előtti napon, referenciálisan 1915. február 5-én kezdi írni, azzal a céllal, hogy megörökítse boldogságos szerelmi életét

Jadvigával. Hamarost kiderül, hogy nem egészen boldogságos életről lesz szó a napló-feljegyzésekben. Jadviga még András életében felfedezi a naplót, bele is olvas, de akkor még reflektálatlanul hagyja. András halála után, nem az ő naplója folytatásaként, mert annak utolsó bejegyzései, a szimbolikus végső elnémulásé 1923-ból származnak, sokkal inkább életének virtuális kitérítéseképp, 1937-ben indul meg Jadviga válaszsorozata, amely átírni, átértelmezni hivatott a maga nézőpontjából a történeteket. Jadviga utolsó bejegyzése, a maga elnémulása, időben 1945-re tehető, amikor tudomást szerez Marci, Andrással nemzett fia haláláról. Jadviga bejegyzései András naplóját a fikció fikciója szerint a könyvben folyamatosan követték. A család utolsó tagja, Osztatni Misu, még Jadviga életében tudomást szerezve a napló és a 'folytatás' létezéséről, titokban kiolvassa belőle családjuk 'történetét', legfőképp abban a maga szerencsétlen státuszának apológiáját. Egyetlen örökösneként, Jadviga halála után (1954-ben), visszamenőleg megjegyzeteli András és Jadviga írását, a maga számára legalább érthetővé téve, ha szlovák bejegyzésekre talál, vagy ha a maga kiegészítéseit, visszamenőleges igazságait, esetleges feljajdulásait és meghatottságait nem bírja visszatartani. És folytatja a maga életének, „öreg legényes hétköznapiságainak” időben még kontúrtalesőbb és homályosabb megörökítésével a „családi naplót”, feltételezhetően 1987 után bekövetkezett haláláig. (Erre utal az üresen hagyott néhány utolsó lap). A fikció fikciója szerinti könyv történetét Misu önhatalmúlag megváltoztatja, az időben széteső lapokat a maga szerkesztési eljárása szerint összerakosgatja, fejezeteket alkot András, Jadviga és a saját bejegyzéseinek összemontírozásával, és e fejezeteket ellátja András naplójából vett idézcímekkel. Végső formájában, a rekonstrukció önmagát dekonstruáló változatában tehát, az alcímként is szereplő „- napló :” Misu kezényomát viseli.

Összeállított a maga értelmezési stratégiája szerint egy önmagát olvasó könyvet, amely virtuálisan különböző idők naplóíróinak örök jelenvalóságát jeleníti meg.

Ha a *Mielőtt elsötétül* prózafolyamának szerkezete is már igen talányosan és meglepően lett kitalálva, azt hiszem, a *Jadviga párnája* – szerkezetileg a kirakósjátékok újabb attrakciójaképp – ugyancsak a szerző fantáziájának mestermunkáját dicséri. A külső váz, hálórendszer, naplóegység centrumot mímelve (a három naplóíró, még maga Jadviga is, Jadviga és többértelmű 'párnája' körüli bonyodalmakat szeretnék az elsötétülési folyamatban tisztában látni) és közben perifériákat alkotva (három nyelvi episztémé elkülönültsége és egymásrairotsága) megalkotja önmaga történetét is (magát a végső naplót). Mélytartományában pedig mítoszok és hagyományok sokrétű, de egyéni újrarendelgőzö-sai bújnak meg.

A görög mitológia családtörténeteire emlékeztet

például a globális történet, ahol is valaki valamilyen bűnt, legtöbbször vérfertőzést követ el, és ezáltal öröklődő átok száll a családra, míg annak utolsó maradéka is ki nem hal. Nem derül fény erre az első bűnre az Osztatni család esetében, mert miközben azt várnánk, hogy oldódna már a titok, a rejtély, az csak bonyolódik, és a látszólagos olvashatóság végeredményben olvashatatlanná teszi, elsötétíti a kezdetet. Valahogy úgy lehetne talán rekonstruálni, de mindez csak feltételezés, ahogy feltételez az utolsó olvasó is, Misu, hogy: Osztatni András szerelemre gerjed Jadviga iránt, aki tudomása szerint apja fogadott leánya. Az ő naplója kezdetben tehát a maga élettörténetét Jadvigával volt hivatott megörökíteni. Osztatni csak idővel jön rá arra, hogy Jadvigája nem csak az övé, és mi tudjuk, bizony így van, Winkler Francival, a szédítővel esett szerelemben. Csakhogy: Jadviga plátói szerelemben

volt András apjával, aki egyben a magagyámja is. Mert: az apa valamikor gyengéd érzésekkel viseltetett Jadviga édesanyja iránt, történt azonban valami, másvett el feleségül, és máshoz ment férjhez Pavlovits Mária is. Megszületett viszont Jadviga, a szülők pedig idejekorán eltávoztak az élők sorából. Az apa, felesége ellenkezésére magához vette Jadvigát, és jobban szerette, mint a saját lányát. Misu feljegyzéseiben olvashatunk arról a gyanúról, hogy Jadviga apja nem természetes halállal halt meg, hogy talán részes volt halálában a régi szerelmes. A gyanú: Jadviga apja nem más, mint András apja. A két gyermek: András és Jadviga mint testvérek nőttek fel, úgy tudván, nem véréstestvérek. Jadviga szerelmes lesz nevelőapjába, utazgat vele, és egy újabb feltételezés: talán szerelmeskednek is. Apa a lányával. Ekkor lép a színre a már felnőtt András, és megkéri Jadviga kezét. A lány igent mond, de mi már tudhatjuk: a háttérben ott van a szeretett apa/nevelőapa elvesztése, hirtelen halála, és Winkler Franci csábítása. András, nem tudván semmiről, feleségül veszi vélt mostohatestvérét, feltehetően azonban saját nővérét. Mindvégig ő az, aki ezekből az eseményekből a legkevesebbet tudhat meg, mondhatni: abban a tudatban hal meg, hogy hiába szerette, felesége rendszeresen megcsalta egy másik férfival. Jadviga célja a házassággal az volt, hogy részben megszabadul Winkler Franci nemi mohóságától, részben az elvesztett apát a fiú fogja pótolni.

A dionüszoszi örök vágy,

a szétszakítottság és az apollóni nyugalmas, de látszat-élet ellentéte feszül benne, (hogy a regény egy újabb mitikus történet-szálát kiemeljük: gondoljunk Jadviga zene- és táncörületére, a feloldódás dionüszoszi kellékeire, ugyanakkor az azt ellenpontozó vidéki békére). András naplója, valamint Jadviga beleírása végeredményben a házastársi összeférhetetlenséget, a vá-

gyak különböző irányultságát, a hitves vagy a szerelmes hihetetlen kétségeit, kétségbeeséseit és persze szenvedélyeit mondja el újra és újra, leplezetlen önkítárulkozással és hazugságokkal egyben, de minden ugyanazt a célt szolgálja: megmutatni azt, és most szerzőt közbeékelve, megmutatni – homályában is ennyire élesen – férfi és nő kapcsolatának szenvedélyes enerváltságát. Jadviga mindkét viszonyából születik egy-egy fiú, András fia Marci, Franci fia Misu. Marci a második világháború utolsó pillanatában lép ki az élők sorából, félóránnyira már otthonától, míg Misu, a törpe, az életképtelen, amorf gyermek, tudjuk már: mint a család utolsó sarja majd öregemberként ejti ki kezéből a tollat. A titok itt tovább burjánzik. Hiszen meghal az életrevaló fiú és tovább él a félkegyelmű. Misu nyomozása szerint az történt, hogy András és Jadviga nászából született Marci fiú már az első bűn közvetett folyamodványaként született, kettőjük házassága tehát eleve a természet törvényei ellen köttettek, és így nem ő a fattyú, mert Franci és Jadviga viszonya éppen hogy természetes, és így ő, Misu a tiszta gyermek (cáfolva gnómságát). És hogy Jadviga bűnössége tetézze legyen, saját öléből szült Marci fiába is szerelmes lesz, és vannak a szövegben oly nyomok, mely szerint Marci, megérezve a kísértést, idejekorán nősül, és lesz ugyancsak egy elrontott házasság áldozata, és ezért kell meghálnia, épp mikor újra hazaérhetne, újra a családhoz, anyjához, Jadvigához. Marad tehát Misu, a túlélő, akinek viszont nem akad már nő sem – egyetlen kaland kivételével, de az is csak szégyent és kínt okoz –, és így utód nélkül hal meg, felmentve a mitikus őshomályba vesző bűn alól az Osztatni családot, lezárva a bűnhődés-sorozatot, és befejezve a családtörténetet.

Úgy gondolom, hogy bár kissé bonyolult és összetett a fent felvázolt globális eseménysor, de alkalmas arra, hogy a regénynek ezt a nézőpontját, tehát a görög

mitológiából kölcsönvett bűn-történet felidézését mint átfogó modellt használjuk. A könyv gazdagságánál fogva azonban nem méríthető ki ennyiben. Hiszen említettük a referenciális időket, a századelőt és a századvéget átkötő hatalmas ívet, melyben mint háttérabló ott van az első világháború, a Monarchia széthullása, a nemzetiségi mozgalmak, a Tanácsköztársaság, a fehér terror, a konszolidáció, a gazdasági válság, a második világháború, az átmenet évei, az *ügynevezett évek* és a rendszerváltás előestéje. A történelem és a politika egyre erőteljesebb befolyással jelentkezik az egyes szereplők életében: András rövid katonai szolgálat után megjelenik a háború borzalmaitól, de tudatlanul eladja magát konspirációs ügynöknek, Marci fiú belehal a következő nagy háborúba, Misu pedig ugyanabba a csapdába esik mint állítólagos apja – ő viszont tényleges spiclivé lesz, a hatalom elszemélytelenedésének és az egyén kiszolgáltatottságának, leépíthetőségének szimbólumaként. Ez a külső Idő azonban nem épül be szervesen a könyv egészébe, szinte külön, generális mozgatóelvként, jelzésszerűen mutatja fel önmaga leépítő hatását.

A világ és az én kapcsolata a folyamatos elidegenülés szindrómájaként – egy már említett hagyomány szerint – fokozatos „romlásában” jelenik meg Závada könyvében. Alighanem a legmaradandóbb kezdőmondatok közé fog sorolódni András naplónyitó sora, amely a következőképp hangozik (az első, szlovák mondat után): „En, Osztatní András 1915 Február hó 5-dikén kezdem meg ezt a feljegyzési könyvecskét, nőülésem előtti napon.” András kezdeti állapota az utolsó naplójegyzetek tanúsága szerint tökéletes ellentétébe fordul, meghasonlik a világgal, istenét káromolja, és önmagát pusztítja. A következő szavakkal némul el bukássorozatainak végén András: „A kérdést pedig az egészre értem, hogy: Mire föl? Van valami értelme?! [...] És azt ki mondja

meg, hogy én ki vagyok?! Én már csak azt tudom, hogy szörnyeteg vagyok. És te? Te csak annyit tudsz rólam, hogy elfordítottam tőled a fejem? Hallasz?!” András története az én tudatosságától az én teljes megsemmisüléséig vezet: „Nincsenek helyénvaló szavaim.” Hogy abba pusztult-e bele, hogy Jadvigája elhagyta, kérdés. Az ő szemszögéből valószínűleg ez a legerősebb hatás és reménytelenség. Jadviga, Misu és mi olvasók azonban többet tudhattunk meg a dolgok menetéről. Misu igen egyértelműen már gyerekkorától fogva, amióta sejti, hogy valami nincs rendben, tudathasadásos állapotban van: „Hogy hát: Osztatní Miso, te nem az vagy, akinek hitted magad!” Misu élvezetboncolósdit játszik, Hermész szerepében tetszeleg, a hírhozóéban, a kutakodóéban, de már nem is remélve olyan hiteles életet, mint amiben még András szeretett volna hinni.

Jadviga én-története akár ismétlésként is hat,

hiszen mintául szolgálnak a múltszázadvégi „férjcsaló” asszonyok történetei. Jadviga olvassa Anna Karenina, Madame Bovary történetét, az ő esete mégsem azonos velük. Nem csak olvas külföldi magazinoikat és újságokat, tud németül, angolul. Intellektuális alkat, vidéki magányban. Csak hogy ez a választás tudatosan történt, éppen szenvedélyei mérséklése és az áhított szerelem-egység megteremtése érdekében. Mert Jadviga egyénisége leginkább a magába olvasztó, magába nyelő mitológiai alakkal lenne azonos (Balassa Péter az androgün-mítoszt emlegeti recenziójában), hiszen apját, Andrást, Marcit magába kebelezve tudhatná csak békéjét elnyerni: mindenkit, aki az ő véreből származik. Hogy mégsem csupán azzal van baj, hogy András és Franci között lebeg, hol ide, hol oda, azt mutatja egy általam igen kérdésesnek tartott jelenet: Misu naplójából értesülünk – narrata refero, mert ő is csak

mendemondákból hallotta –, hogy Jadviga öngyilkosságot kísérel meg, és ez a kísérlet Anna Karenina pályaudvaron, Madame Bovary méreggel történt öngyilkosságának montázsja. Jadviga, ha igaz a szóbeszéd, Don Quijote módján könyvei szereplőinek szituációjába plántálódik, éppen azok nyomán, akik hasonló metamorfózisokon mentek keresztül. Elveszíti tehát teljes önállóságát, és fiktív figurák köztes léthelyzetébe avanzsál, megszűnik, feloldódik maradék öntudata.

Szükséges volna beszélni külön-külön is az egyes naplókról, ha tudomásul kell is venni, hogy a végső kompozíció elviekben nem feltételezi az újabb szegmentálás jogosságát. Ám úgy gondolom, és legfőképp a folyóiratbeli első közlésekre utalnék, hogy bizony önmagukban is helytálló, szuverén világgal, és ami különösen fontos: nyelvvel, kifejezésmóddal rendelkező figurákkal, avagy: figuráit különálló nyelvekben hordozó episztémekkel van dolgunk. Ugyanazon tárgy hármasságú és nyelvezetű körülírását tartalmazza a napló egésze:

**e nyelv-világok néma dialógusban
állnak egymással,**

és megszólalásuk csak akkor válik lehetségessé, ha az, akinek szólnak, már nem szólhat vissza. Így András, az egyre inkább naplójába-írásba menekülő, benne irodalmi vágyait, valószínűsíthetően diletantizmusát kiélni vágyó, a 'férfi' hangján megszólaló, hol líraiságba, hol dokumentarizmusba váltó, és így önmaga nyelvi meghatározottságát elbizonytalanító és végeredményben elnémító nyelvi episztéma, amely az én tudatosságától mozog az én felmorzsolódásáig, e köztes úton a személyiség kitöltésének egyre reménytelenebb kísérleteivel (ez mutatkozik meg naplóíró monománikusságát túllépő, irodalmi elhivatottságában). Mellette Jadvigáé, amely hosszas mondattekercekből, hol dagályosságban, hol kíméletlen józanságban,

mindenesetre intellektus modorban szimbolizálja a problémák feloldhatatlanságát és így az egyén szétfeszítettségét. Misu nyelve pedig a végső romlás, pusztulás és lecsupaszodás nyelve, a tört és helytelen grammatikáé. Ezért gondolom azt, hogy nem is figurákról van szó Závada könyvében, hiszen az egyes szám első személyű megszólalások – látható ez az egymásra történő ráírásban és másként történő interpretálásban –, téves, majdhogynem hamis képet adnak a beszélőkről. Az olvasó tehát együtt érezhet András férfibánatával, beleszerethet Jadvigába és megmosolyoghatja vagy megsajnálhatja Misut, de azt mindig az éppen aktuális nézőpont elfogadásával teheti, ha egyáltalán teszi. Hiszen András – mondjuk most már így – nyelvi magatartása az őrlődő, ide-oda vetődő és zuhanó, magasságokat és mélységeket egyszerre megélő, monogám és monomániákusan, tehát betegesen szerető individuum láttelepe. A dúvadé. Jadviga nyelve a dionüszoszi mesterkedésektől elvakult, csapongó és megbízhatatlan, önmagának is ellentmondani képes, élethazugságaiban viszont a mesterien eligazodó nőiség izgalmas és izgató sodrása köszön vissza. Misu pedig, némiképp az elkorcsosulás mintaképe, nyelvileg egyszerre mutatja fel életképtelen, félkegyelmű mivoltát és a már pusztuló, az élethez mégis hétköznapián ragaszkodó praktikusság egymást feltételező meglétét. Az Andrásféle nyelv megalkotottságában ízes archaizálásra, a Jadviga-nyelv tudatosan művelt és olvasott szépségre, a Misu-nyelv pedig degrammatizálásra épít, és bár szegmentálva így, de a könyvben egyszerre jutnak érvényre. Ezért gondolom azt, hogy András, Jadviga és Misu, tehát a fő figurák személyisége nehezen mozaikolható ki, nem csak azért, mert eleve az identitásvesztés útját egyre mélyebben bejáró nyelvi ábrázolásokról van szó, de azért is, mert mindez végeredményképp egyszerre érvényesül. Ez a Závada által prezentált

hármás nyelviség számomra a legnagyobb vonzereje az egész kötetnek.

Nem beszéltünk a cím értelmezéséről. Jadviga párnája ugyanis a különböző szövegekben oly gyakran, oly különbözőképp fordul elő, hogy számbavétele igen csak bajos volna. Csak annyit, hogy a párnát Jadviga édesanyja készíti el a gyermek Jadvigának, aki felnőtt, sőt házasságában is ragaszkodik hozzá (Jadviga a maga édesanyját éppen a párnán keresztül képes magában tovább éltetni), mivel megválni tőle nem tud, lánykori utazásaira is magával viszi, részese a párna történetének a szeretett apa is, András életére Pilinszky sorai vetnek árnyékot, a közös ágy, de a külön párna esete, András e párnán leheli ki lelkét, és Misu talán egyetlen, végső örökségének is e párnát tekintheti, öregemberként is erre hajtja le éjszakánként a fejét. A párna tehát tárgyi valóságán túl Jadviga testét is szimbolizálja: András elérhetetlen, vágykeltő, Misu visszakívánczó nyughelyét. Es párnává válik maga a napló is, a vankos alá kerül, éjszakai vigyázóként. Nos, ebbe a párnakönyvbe, a testiség lel-

kébe írónak bele András, Jadviga és Misu hiteles történetei.

Még egyet a mítoszokról. Jadviga magát a menekülő Daphnéként írja le, aki fává változna, mielőtt örült szerelmese beérné, Misu a hírközlő Hermész álarcát választja, és csupán András az egyetlen, aki a maga mítoszában hiányában busong. Mert naplója szerint az elhagyott férfiszerelmesnek nincsen mítosza. Nekem az a gyanúm – mert csak gyanút írhatok, mint Misu a maga történetét illetően –, hogy a *Mielőtt elsötétül* és a *Jadviga párnája* mélyrétegeiben, emblemikus-szimbolikus történetként (egy újabb, végső nézőpontot ideillesztve) éppen ennek a hiánynak a kíméletlen betöltése zajlik: az elhagyott férfiszerelmes mítoszában megteremtése.

Ennyit írtam volna, első nekirugaszkodásra és önkényesen feltételezve mindent, azokra a bizonyos, utolsónak hagyott, szakadékként tátongó, és további mélységekbe vonzó, üres lapokra. A többi a többi olvasó dolga.

Bombitz Attila

